

A Critical Analysis of Imamate in Gonabadi Sect, Focusing on the Role of Qutb

**Hesam al-Din Khalatbari
Limaki** *

Associate Professor of Department of
Islamic Studies, Faculty of Theology and
Islamic Studies, Allameh Tabataba'i
University, Tehran, Iran

Jafar Maqsoudi

Ph.D. Student, Islamic Studies, Faculty of
Theology and Islamic Studies, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran

Ali Rajabzadeh Almalou

Assistant Professor of Department of
Islamic Studies, Faculty of Theology and
Islamic Studies, Allameh Tabataba'i
University, Tehran, Iran

Abdulmotaleb Abdullah

Associate Professor of Department of
Islamic Studies, Faculty of Theology and
Islamic Studies, Allameh Tabataba'i
University, Tehran, Iran

Abstract

Sufism or dervish means clad in wool, it is a method based on the etiquettes of inner conduct, to cultivate the soul and reach perfection. Gonabadiyyah is one of the sects of Sufism that was founded by Sultan Muhammad Gonabadi in the 12th century as a branch of Sufism of Nimatullahi, and it is still considered one of the most famous chains of Sufism. Belief in the imamate of the Twelve Innocents (PBUT) is a definite issue in Gonabadi's Sufi belief. They consider "Imamate" to be the ruler of the Muslim religion and system and the basis of Islam. But what is most prominent in the view of this sect is the excessive exaggeration of the position of Qutb and Sheikh

*Corresponding Author: khalat.hesam@gmail.com

How to Cite: Khalatbari Limaki, H., Maqsoudi, J., Rajabzadeh Almalou, A., Abdullah, A. (2024). Critical Analysis of Imamate in Gonabadi Sect, Focusing on the Role of Qutb. *Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology*. 5 (8). 201-232. DOI: 10.22054/jcst.2024.79551.1168

in order to present it as the same rank, equal in dignity and complementing the mission of the infallible imams (PBUT). By accepting things such as believing in God's order in determining the next Qutb, understanding theological language, references to the occultation of Qutb, the superiority of the Qutb over all people in terms of spirituality and morality, considering violating the command of the Qutb as arrogance, and such things that all of them are specific to infallible imam (PBUH), they try to theorize this belief (similarity of Qutb to Imam) for Gonabadi dervishes. In such a way that without the presence of the Qutb or the sheikh of the sect, the divine authority over the servants is not complete and true guidance is not realized. While such interpretations and phrases are among the attributes of the infallible imam, and the use of these interpretations about sect leaders who are non-infallible people is a sign of deviation from the fundamentals of Shia Imamism. This article explains this problem in a descriptive-analytical way and referring to Gonabadi's authentic books and documents, it aims to analyze and criticize the issue of Imamate in the Gonabadi sect, in order to find out whether they are moving in accordance with the rights and principles of the Shia religion as its leaders, members and followers claim.

Keywords: Imamate, Gonabadi, Qutb, Shia.

1 . Introduction

Sufism or dervish means wearing a pashmina, a method of inner conduct, to cultivate the soul and reach perfection. Gonabadiyyah is one of the sects of Sufism, which was founded in the 12th century by branching off from the Sufism of Nematullahi by Sultan Muhammad Gonabadi, and is now considered one of the most famous lineages of Sufism. The sect's activities are still more or less visible in some parts of Iran. A sect that, in order to make their beliefs look good and to bring their audience together, they have tried to have beliefs that are in line with the beliefs of the Imamiyyah. Belief in the imamate of the Twelve Innocents (peace be upon them) is a definite issue in Gonabadi's Sufi belief. They consider "Imamate" to be the ruler of the Muslim religion and system and the basis of Islam. But what is most evident in the view of this sect is the excessive exaggeration of the status of Qutb and Sheikh. to introduce it as the rank, dignity and completion of the mission of the infallible imams (peace be upon them). By accepting things such as believing in God's order in determining the next pole, understanding theological language, references to the occultation of the pole, the superiority of the pole over all people in terms of spirituality and morals, considering violation of the pole's command as arrogance and things like that. All of them are specific to Imam Masoom, they try to theorize this belief (similarity of Qutb with Imam) for Gonabadi dervishes. In such a way that without the existence of the Qutb or Sheikh of the sect, the divine authority over the servants is not complete and true guidance is not realized. While such interpretations and phrases are among the attributes of the infallible imam, and the use of these interpretations about sect leaders who are non-infallible people is a sign of deviation from the fundamentals of Shia Imamia beliefs. This sect mentions the criticisms that have been raised in this regard.

2. Research background

The activities and efforts of Gonabadiyeh in the two contemporary centuries have caused numerous works to deal with it with a positive and negative view, and the political efforts that have occurred in the last two decades have formed the basis for more debates in its criticism, which can be seen from the works of Sheikh Abbas Ali Kayvan. Qazvini (1317) such as "Raz Gosha", "Bahin Sokhn" and "Stovar Raz Dar" and several works in the collection of Rah Nikan

publications, including "Fargh Gonabadieh" written by Seyyed Alireza Alavi Tabatabai and some articles from the Quarterly Book Review (number 39) Such as "Critical Analysis of Nematullahiyeh Gonabadi Sect" written by Hassan Ali Bidakhti Gonabadi, of course, the works mentioned in a general and general way have expressed and criticized the history and background of Gonabadi, customs and beliefs of Gonabadi sect in different fields of knowledge and In relation to the topic of the article, there was no specific effect. The author's initiative and innovation in this article is to prove, explain and show the truth to the audience that the question of the position of the pole, which is one of the most important and fundamental beliefs of Gonabadiyeh. It has its roots in all their theological beliefs, especially in Imamate, and in fact, by developing the concept of Imamate, Gonabadi has interpreted and designed the entire belief of Imamate based on the centrality of the role of sect leader, which contradicts the Shia theological approach, and this is something that, while being original in quality, The research has benefited from subtle and intelligent analyses. Secondly, the author has criticized and analyzed Gonabadi's thought in a coherent way in a specific theological field (imamate) by relying on the theological foundations of Shia.

3. Methodology

By explaining this problem, in a descriptive-analytical way and by referring to Gonabadi books and authentic documents, this article tries to analyze and criticize the issue of Imamate in Gonabadi Sect in order to find out whether it is according to the rights and principles of the religion as its leaders, members and followers claim. Shia are moving or not?

4. Results

.The final result of the research is that the Gonabadi sect, although they accept Islamic Sharia as the best Sharia and pay considerable attention to the accepted principles of Islam and its acceptance, and are trying to associate themselves with the Shiite theologians, but In the issue of Imamate, while accepting this principle and their views being in line with the view of Imamia, their focus is more towards the poles of the sect, and regarding the issue of Imamate, they have considered the position of the pole to be equal to the position of the Imam.

In such a way that without the existence of the Qutb, the divine authority over the imperfect servants and the guidance of the Ummah will be better, and this is a deviant view and contrary to the fundamentals of Twelver Shia.

پژوهشنامه کلام تطبیقی شیعه

دوره ۵، شماره ۸، بهار و تابستان ۱۴۰۳، ۲۰۱-۲۳۲

jcst.atu.ac.ir

DOI: 10.22054/jcst.2024.79551.1168

تحلیل انتقادی امامت در فرقه گنابادی با محوریت نقش قطب

- حسام الدین خلعتبری لیماکی *   دانشیار گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
- جعفر مقصودی دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
- علی رجب زاده آمالو استادیار گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
- عبدالمطلب عبدالله دانشیار گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

تصوّف یا درویشی به معنای پشمینه‌پوشی، طریقه‌ای مبتنی بر آداب سلوک باطنی، برای تزکیه نفس و رسیدن به کمال است. گنابادیه یکی از فرق تصوف است که در قرن دوازدهم هجری با انشعاب از طریقت تصوف نعمت‌اللهی توسط سلطان محمد گنابادی بنیان‌گذاری شده و هم‌اکنون یکی از معروف‌ترین سلسله‌های تصوف به شمار می‌رود. اعتقاد به امامت دوازده معصوم (علیهم‌السلام) در عقیده‌ی صوفی گنابادی، مسئله‌ای قطعی و یقینی است. آن‌ها «امامت» را زمام دین و نظام مسلمین و اصل اساس اسلام می‌دانند؛ اما آنچه در منظر این فرقه بیشترین نمود را دارد، عراق بیش‌ازحدی است که در خصوص مقام قطب و شیخ فرقه می‌شود تا آن را هم ردیف، هم شأن و تکمیل‌کننده رسالت ائمه معصومین علیهم‌السلام معرفی کنند. آن‌ها با پذیرفتن اموری همچون اعتقاد به امر الهی در تعیین قطب بعدی، زبان لاهوتی فهم کردن، اشارات غیبی شدن به قطب، برتری قطب بر تمام افراد از نظر معنویت و اخلاق، تخلف از فرمان قطب را استکبار از حق دانستن و مواردی از این قبیل که همگی از شئون خاصه مخصوص به امام معصوم است، سعی در تثویز کردن این باور (تشابه قطب با امام) برای درویش گنابادی دارند. به گونه‌ای که بدون وجود قطب یا شیخ فرقه، حجت الهی بر بندگان تمام نشده و هدایت واقعی محقق نمی‌شود. درحالی‌که این گونه تعبیر و عبارات، از اوصاف امام معصوم است و به کارگیری این تعبیر درباره‌ی اقطاب فرقه که افراد غیر معصوم هستند، نشانه انحراف از مبانی

* نویسنده مسئول: khalat.hesam@gmail.com

خلعتبری لیماکی و همکاران | ۲۰۷

اعتقادی شیعه امامیه است. مقاله حاضر با تبیین این مشکل، به روش توصیفی – تحلیلی و با رجوع به کتب و اسناد و مدارک معتبر گنابادی، درصدد تحلیل و نقد مسئله امامت در فرقه گنابادی می‌باشد تا معلوم گردد آیا آن گونه که رهبران، اعضا و پیروان آن ادعا دارند مطابق حق و اصول مذهب شیعه حرکت می‌کنند یا خیر؟

کلیدواژه‌ها: امامت، گنابادی، قطب، شیعه.

مقدمه

فرقه گنابادی یکی از فرق صوفی معروف قرن دوازده هجری می‌باشند که فعالیت ایشان هنوز هم کم‌وبیش در برخی از نقاط ایران قابل مشاهده است. فرقه‌ای که به‌منظور نیکو جلوه دادن عقاید خود و همراه سازی مخاطبانشان تلاش نموده‌اند تا عقایدی هم‌راستا با عقاید امامیه داشته باشند؛ اما سؤال اینجاست که آیا فرقه گنابادی نیز همچون شیعه نسبت به اصول اسلام پای بند هستند؟ آیا امامت موردنظر ایشان همان تفسیر رایج و متداول از امامت موردنظر علما و متکلمان شیعه است یا نه؟ در مسئله‌ی امامت حضرت علی (علیه‌السلام) آیا هم‌نظر با غلوکنندگان می‌باشند؟ فعالیت‌ها و تلاش‌های گنابادیه در دو قرن معاصر موجب شده است تا آثار متعددی با نگاه مثبت و منفی به آن پردازد و تلاش‌های سیاسی پیش‌آمده در دو دهه اخیر، زمینه‌ساز طرح مباحث بیشتری در نقد و بررسی آن شده است که می‌توان از آثار شیخ عباسعلی کیوان قزوینی (۱۳۱۷ ش) مانند «راز گشا»، «بهین سخن» و «استوار راز دار» و آثار متعددی در مجموعه انتشارات راه نیکان از جمله «فرقه گنابادیه» نوشته سید علیرضا علوی طباطبایی و برخی مقالات از فصلنامه کتاب نقد (شماره ۳۹) همچون «تحلیل انتقادی از فرقه نعمت‌اللهیه گنابادی» نوشته حسن علی بیدختی گنابادی نام برد البته آثار نام برده شده به شکلی کلی و عام به بیان و نقد تاریخ و پیشینه گنابادیه، آداب و رسوم و عقاید فرقه گنابادی در حوزه‌های معرفتی متفاوتی پرداخته‌اند و در ارتباط با موضوع مقاله به صورت خاص اثری مشاهده نشد. ابتکار و نوآوری نویسنده در این مقاله این است که دنبال اثبات و تبیین و نمایش این حقیقت به مخاطب است که مسئله جایگاه قطب که از مهم‌ترین و بنیادی‌ترین باورهای گنابادیه می‌باشد ریشه در تمام باورهای کلامی آن‌ها بالأخص در امامت دارد و در واقع گنابادی با توسعه مفهوم امامت، تمام عقیده امامت خویش را بر محوریت نقش قطب فرقه تفسیر و طراحی کرده‌اند که با رویکرد کلامی شیعه منافات دارد و این مطلبی است که در عین بدیع بودن کیفیت پژوهش از تحلیل‌های ظریف و هوشمندانه‌ای بهره‌جسته است. ثانیاً نویسنده با تکیه بر مبانی

کلامی شیعه به صورت منسجم در یک حوزه خاص کلامی (امامت) به نقد و تحلیل اندیشه گنابادی پرداخته است. مقاله موردنظر در تلاش است تا ضمن پاسخ به سؤالات مطرح شده و با توجه به اعتقادات شیعه و اعتقادات موردقبول این فرقه به ذکر نقدهایی بپردازد که در این خصوص مطرح گردیده است و در پایان به این نتیجه می‌رسیم که عقیده امامت در فرقه گنابادی علیرغم وجود اشتراکات فراوان با شیعه امامیه، دچار انحراف و اعوجاج گردیده و حول محور قطب فرقه تفسیر می‌شود.

قطب

رهبری سلسله‌های صوفیه بر عهده اشخاصی به نام قطب است و اقطاب فرقه‌هایی مثل گنابادیه، برای اعتبار بخشیدن به خود، نسبتشان را به ائمه معصومین (علیه‌السلام) می‌رسانند. آنان بر این عقیده‌اند که امور طریقت ملت، از طرف امام معصوم بر عهده اقطاب تصوف قرار گرفته و آنان جانشینان ائمه (علیهم‌السلام) در این امور هستند. منطبق صوفیان درباره ضرورت وجود قطب چنین است که سالک الی الله برای این که از گردنه‌های خطرناک سلوک به سلامتی بگذرد و در پنجه خطرات نفسانی و وسواس شیطانی گرفتار نشود و از کشمکش و اضطراب خیال آسوده باشد باید رهبر و راهنمایی برای خود انتخاب کند چون این راه خطرناک است و قطع آن جز با همراهی رهروان این راه ممکن نیست صوفیان این رهبر را «قطب» می‌نامند (بیستونی، ۱۳۸۵: ۱۰۰). در اویش معمولاً این عنوان را به کسی می‌دهند که به عقیده آن‌ها در سیر و سلوک، استغنا کامل پیدا کرده باشد و محتاج به راهنما و رهبر نیست اما اگر هنوز استغنا کامل پیدا نکرده است او را «شیخ مجاز» یا مُرشد می‌نامند.

مشکل اصلی و بزرگ مُریدان این است که در انتخاب این رهبر و راهنمای خویش، بر ملاک‌های دینی و شرعی توجهی نمی‌کنند و خصوصیات فردی، اعتقادی و رفتاری رهبران خویش را با شاخصه‌های انسان کامل در آیات و روایات تطبیق نمی‌دهند آن‌ها در مقام «پیر» و «قطب» غلو بسیار می‌کنند و هرچه از او صادر شود

بدون چون و چرا به جا و ثواب می شمارند ظاهراً اقطاب هم از این تشبیهات ابایی نداشته و خود را اطباء روحانی مُریدان می دانند. سخن گفتن از قطب در تصوف، سابقه چندانی ندارد و طرح این سخنان به سلطان محمد گنابادی در قرون اخیر برمی گردد. گنابادی، انتساب خود را از طریق جنید بغدادی به امام زمان (عجل الله تعالی) به منزله خلافت و جانشینی از آن حضرت می دانند.

۱- جایگاه امامت در مبانی کلامی شیعه

مجموع تعریف‌هایی که متکلمان شیعه برای امامت بیان کرده‌اند تعریف‌هایی است که قید خلافت یا نیابت از پیامبر در آن‌ها آمده است؛ برخی از این تعریف‌ها به قرار ذیل است:

۱- الإمامة ریاسة عامة فی الدین و الدنیا لشخص من الأشخاص نیابة عن النبی (صلی الله علیه و آله و سلم): امامت، رهبری عمومی در امور دین و دنیا و برای فردی از افراد به عنوان نیابت از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) است (سیوری حلی، ۱۴۰۵: ۱/۳۲۵).

۲- الإمامة خلافة الرسول فی إقامة الدین بحیث یجب اتباعه علی كافة الأمة: امامت عبارت است از جانشینی پیامبر در اجرای دین، به گونه‌ای که پیروی از او بر همه مسلمانان واجب است (ایجی، ۱۳۲۵: ۸/۳۴۵).

قرآن کریم امامت را برتر از نبوت دانسته است، زیرا درباره ابراهیم خلیل، یادآور شده است که او پس از آن که دارای مقام نبوت بود، مورد آزمون‌های ویژه‌ای قرار گرفت و آنگاه مقام امامت به او اعطا گردید (سوره بقره: ۲، آیه ۱۲۴). در روایات اهل بیت (علیهم السلام) هم بر این مطلب تصریح و تأکید شده است (کلینی، ۱۴۰۷: ۱/۱۵۴، ۱۵۱، ۱۴۹، ۱۳۴، ۱۳۳).

در مکتب تشیع، مقام امامت یک مقام و منصب الهی است که باید متصدی و

مسئول آن را، خدا مشخص سازد. به عبارت دیگر: همان طور که مقام نبوت، یک مقام و منصب الهی است و باید نبی و پیامبر را خداوند تعیین نماید و هرگز امکان ندارد فردی از طریق گزینش مردم به مقام نبوت برسد، همچنین مقام امامت، یک مقام الهی است که هرگز فردی از طریق انتخاب مردم و یا انتخاب اهل حل و عقد و جلسه شوری به مقام امامت نمی‌رسد.

در اینجا مسائلی مانند وراثت، انتصاب (از طریق مقام بشری)، انتخاب، غلبه و پیروزی کاندیداتورها و... بی‌معنی است. اگر در مکتب تشیع می‌گویند: امام باید از جانب خدا منصوب گردد، مقصود این است که: فردی که شرایط رهبری در او جمع است، به مردم معرفی گردد و در حقیقت، نصب الهی وسیله تشخیص مردم است، نه تعیین فردی برای خلافت؛ زیرا صاحب این مقام در واقع مردد نیست تا معین گردد، بلکه حق با صاحب حق ملازم می‌باشد، فقط پرده جهل روی آن را گرفته، آن‌هم به وسیله وحی آسمانی برطرف می‌گردد (سبحانی تبریزی، بی تا: ۲۴۴/۴-۲۴۷).

در میان دانشمندان اهل تسنن، ابن خلدون در مقدمه خود، حقیقت و واقعیت امامت را از نظر تشیع چنین تعریف می‌کند:

«الإمامة لدى الشعية: ركن الدين وقاعدة الإسلام ولا يجوز لنبی اغفاله ولا تفويضه إلى الأمة، بل يجب عليه تعيين الإمام لهم و يكون معصوماً من الكبائر و الصغائر: امامت، ستون و پایه دین است، بر پیامبر جایز نیست آن را نادیده بگیرد و به امت واگذار کند، بلکه باید امام را تعیین کند و باید از گناهان کبیره و صغیره مصون باشد» ر.ک: (ابن خلدون، مقدمه ابن خلدون، بی تا: ۱۹۶).

به تعبیر علامه طباطبائی، امامت سه جنبه دارد:

- ۱) جانشینی پیامبر در امر رهبری اجتماع (حکومت بر مردم).
 - ۲) جانشینی پیامبر در امر تأویل قرآن و تبیین دین (بیان معارف و احکام).
 - ۳) جانشینی پیامبر در امر ولایت بر مردم (حیات معنوی و باطن اعمال).
- وی در بیان جنبه دوم می‌گوید: چنانچه از راه عنایت خدایی، لازم است اشخاصی

پیدا شوند که وظایف انسانی را از راه وحی درک نموده و به مردم تعلیم کنند، همچنان لازم است که این وظایف انسانی آسمانی برای همیشه در جهان انسانی محفوظ بماند و در صورت لزوم به مردم عرضه و تعلیم شود؛ یعنی پیوسته اشخاصی وجود داشته باشند که دین خدا نزدشان محفوظ باشد و در وقت لزوم به مصرف برسد. کسی که متصدی حفظ و نگهداری دین آسمانی است و از جانب خدا به این سمت اختصاص یافته، «امام» نامیده می‌شود؛ چنان که کسی که حامل روح وحی و نبوت و متصدی اخذ و دریافت احکام و شرایع آسمانی از جانب خدا می‌باشد، «نبی» نام دارد (طباطبایی، ۱۳۸۸: ۱۱۹). چنین بیانی درباره فلسفه امامت، در بحث‌های متکلمان پیشین نیز سابقه داشته است (ر.ک: طوسی، ۱۴۰۷: ۳۶۴).

درواقع، به اعتقاد شیعه، امام واجد تمامی شئون پیامبر است، مگر شأن دریافت وحی خداوند. موارد یادشده، به ترتیب از مورد نخست به طرف مورد سوم، ارج و اعتبار بیشتری پیدا می‌کند، به طوری که ولایت، مقوم اصلی مفهوم امامت است، اما حکومت به هیچ روی چنین نیست. پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) در طی سیزده سال دعوت در مکه، امام علی (علیه السلام) در طی ۲۵ سال سکوت، امام حسن (علیه السلام) در دوران پس از صلح با معاویه و بقیه امامان در تمام طول امامتشان، حکومتی بر مردم نداشتند، اما این اثر به هیچ وجه از شأن و منزلت مقام امامتشان نکاست. سخن بر سر آن است که منوط کردن امر حکومت به مهیا گشتن شرایط، خود گواهی است بر ارج و اعتبار بسیار کمتر شأن حکومت در مقایسه با شئون دیگر امامت؛ یعنی تأویل قرآن و ولایت (دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، بی تا: ۲۸/۲۷).

۱-۲. اوصاف و ویژگی‌های امام در مبانی کلامی شیعه

صفات امام یا شرایط امامت یکی از مهم‌ترین مباحث امامت است. متکلمان اسلامی فهرست‌های متفاوتی از صفات امامت ارائه کرده‌اند. در میان متکلمان شیعه، جامع‌ترین فهرست صفات و شرایط امام توسط خواجه نصیرالدین طوسی در رساله امامت تنظیم و

ارائه شده است. وی صفات هشت گانه‌ای را به عنوان صفات لازم امام یادآور شده است که عبارت‌اند از:

۱- عصمت

۲- علم به احکام شریعت و روش سیاست و مدیریت

۳- شجاعت

۴- افضلیت در صفات کمال

۵- پیراسته بودن از عیوب نفرت آور جسمی، روحی و نَسَبی

۶- مقرب ترین افراد بودن در پیشگاه خداوند و در استحقاق پادشاهی اخروی

۷- توانایی برآوردن معجزه برای اثبات امامت خود در مواقع لزوم

۸- یگانه بودن در منصب امامت (طوسی، ۱۴۰۵: ۱/۴۲۹-۴۳۱).

در این که امام باید مسلمان، عاقل، آزاد و مرد بوده و از بلوغ و رشد فکری برخوردار باشد تردید و اختلافی وجود ندارد و به طرح بحث کلامی درباره آن‌ها نیازی نیست. ولی صفاتی که یا به دلیل اختلافی بودن یا به جهت اهمیت ویژه‌ای که دارند، بیشتر مورد اهتمام و توجه متکلمان قرار گرفته‌اند، عبارت‌اند از: عصمت، افضلیت، علم، قریشی بودن، عدالت و پارسایی، کاردانی و کفایت در تدبیر امور.

در این نظر و دید که امامت، ادامه وظایف رسالت می‌باشد و امام نسخه دوم پیامبر - منهای نبوت و نزول وحی آسمانی - است، باید امام دو شرط را دارا باشد:

۱- اعلم امت و آگاه‌ترین فرد نسبت به اصول و فروع اسلام بوده و علم او از افراد عادی مکتسب نباشد تا بتواند مبین اصول و فروع اسلام و برطرف کننده کلیه نیازهای علمی و معنوی امت، گردد و امت با وجود او به کسی و مقامی نیازمند نشود.

۲- مصونیت از گناه و پیراستگی از خطا؛ زیرا بدون داشتن عصمت نمی‌تواند اعتماد مردم را به گفتار و رفتار خود جلب کند و الگویی برای مردم باشد همچنان که بدون مقام عصمت نمی‌تواند در قلوب و ارواح نفوذ کند، بنابراین امام به خاطر دو جهت - جلب اعتماد مردم، نفوذ در افکار و اندیشه‌ها - باید از تمام لغزش‌های عمدی و

سهوی مصون بوده باشد (سبحانی تبریزی، بی تا: ۲۴۸/۴-۲۴۹).

از نظر شیعه امامت به قریش اختصاص دارد، ولی شامل همه طوایف و قبایل قریش نمی شود، بلکه ویژه بنی هاشم است. دلیل آنان حدیث الأئمة من قریش نیست، بلکه حدیث ثقلین و مانند آن است که امامت را مخصوص امیرمؤمنان و خاندان او از ذریه حضرت زهرا (علیها السلام) می داند. به این جهت است که آنان به جای صفت قریشی بودن، صفت هاشمی بودن را ذکر کرده اند (شریف مرتضی، ۱۴۲۶: ۱۸۳/۳-۱۹۶).

یکی از مباحث مهم در اوصاف امامت، بحث درباره راه تعیین امام است. این بحث بر این پایه استوار است که داشتن صلاحیت برای امامت برای تحقق و تعین یافتن امامت در فردی خاص کافی نیست، بلکه تحقق و تعیین امامت در او نیازمند عامل دیگری است که متکلمان آن را راه ثبوت امامت یا راه تعیین امام نامیده اند. (تفتازانی،

۱۴۰۹: ۲۵۶/۵)

در این که تعیین امامت در فردی خاص با نص شرعی ثابت می شود، اختلافی وجود ندارد، ولی در این که آیا نص در امامت وجود دارد یا نه، دیدگاه ها متفاوت است. مذاهب شیعی در وجود نص درباره علی بن ابی طالب و امام حسن و امام حسین (علیهم السلام) اتفاق نظر دارند؛ چنان که شیعه امامیه معتقد است بر دیگر امامان اهل بیت که همگی از نسل امام حسین (علیه السلام) می باشند نیز نص وجود دارد.

شیعه امامیه چنان که اشاره شد معتقد است یگانه راه معتبر برای تعیین امام، نص است، زیرا به اعتقاد آنان در امام شرایطی چون عصمت و افضلیت معتبر است که راه فهم آن ها منحصر در نص است. البته، معجزه نیز نقش نص را ایفا می کند و به عبارت دیگر نص فعلی است، زیرا اعطای معجزه به کسی که مدعی امامت است تأیید عملی اوست؛ چنان که نص تأیید قولی او می باشد (ر.ک: جمعی از محققان، بی تا:

۶۹/۱).

۱-۳- جایگاه غلو در مبانی کلامی شیعه

شکی نیست که درباره حضرت علی (علیه السلام) گروهی به جهت کمی ظرفیت و کوتاهی فکر و علو و عظمت شخصیت متحیر العقول امام علی (علیه السلام) از فرط علاقه سرور یکتاپرستان را تا مقام الوهیت بالا برده و کرامت‌هایی را که از او در طول تاریخ نقل شده است، گواه‌هایی او گرفته‌اند.

پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) خطاب به علی (علیه السلام) می‌فرماید: «هلک فیک اثنان محبّ غال و مبغض قال» (احسانی، ۱۴۰۳: ۸۷/۴). در نهج البلاغه می‌فرماید: «هلک فی اثنان محبّ غال و مبغض قال». (نهج البلاغه، حکمت ۱۱۷) درباره من دو نفر هلاک شد آنکه مرا دوست دارد و در دوستی غلو کرده بالاتر از بشرم بدانند و آنکه مرا دشمن دارد.

«غلو» به معنای تجاوز از حدّ است، منتها هنگامی که تجاوز در مورد مقام و منزلت کسی باشد «غلو» گفته می‌شود. «غلو» این است که برای بزرگ جلوه دادن وجودی چیزهایی به او نسبت دهند که مبرّای از آن است مثلاً درباره خداوند غلو کنند و بگویند خدا دارای صفاتی است که اصلاً قابل درک برای ما نیست و یا به علی (علیه السلام) نسبت‌هایی داده و درباره ایشان غلو کنند، چنان که کردند، این طرف افراط مسئله و اما طرف تفریط مسئله این است که مقام ربوبی را به حدی پائین آورند که شریک و هم‌سطح با مخلوقات خود شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵: ۱۲۶/۱).

«ما شیعیان معتقدیم، علی (علیه السلام) افضل صحابه بوده است و بعد از پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) مقام نخستین را در امت اسلامی داشت، ولی با این حال هرگونه غلو و زیاده‌روی را در این زمینه حرام می‌دانیم و معتقدیم آن‌ها که برای علی (علیه السلام) مقام الوهیت و خدایی یا چیزی شبیه آن قائل باشند، کافرند و از زمره مسلمین بیرون‌اند و ما از اعتقادات آن‌ها بیزاریم» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۶: ۸۴).

۲- جایگاه امامت عامه در مبانی کلامی گنابادیه

از نظر صوفیه گنابادی، طبق نص صریح قرآن در آیه «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (سوره بقره: ۲، آیه ۳۰) و احادیث معصومین (علیهم السلام) در هر زمانی باید امام و حجت خدا در زمین میان مردم حاضر باشد و آن‌ها را به راه راست هدایت کند و «رسول و امام هم جان جان جان همه‌ی عالم است؛ اگرچه به حسب صورت جزئی از اجزاء عالم و یکی از فرزندان آدم‌اند» (تابنده گنابادی، ۱۳۸۷: ۲۰۲-۲۰۳). در بیان دیدگاه گنابادیه درباره عدد امامانی که بیانگر شیعه اثنا عشری بودن آن‌ها است، همین بس که سلطان حسین تابنده (رضا علیشاه) در پاسخ به نامه شیخ مردانی می‌گوید: «ما اثنا عشری هستیم و انتظار ظهور افتخار ماست. عارف در ابتدا باید دامن ولایت را بگیرد. ما ولایت ائمه (علیهم السلام) و حتی ولایت فقیه را قبول داریم» (فصلنامه تخصصی ادیان و مذاهب، شماره ۱۱: ۱۵۳-۱۵۴).

محبوب علیشاه نیز می‌نویسد: «فقراى نعمت‌اللہی به شیعه اثنی عشری بودن معروف و در آن تعصب دارند و معتقدند که ولایت کلیه و حقایق دین مقدس از شریعت و طریقت کلاً در وجودهای مقدس دوازده امام (علیهم السلام) پس از پیغمبر بوده و دوازدهمین ایشان، قائمشان است و اگر عقیده دیگری غیر از این به فقرا نسبت دهند تهمت و افتراست». (تابنده گنابادی، ۱۳۸۳: ۵۹۱)

به عقیده‌ی گنابادیه، امامت زمام دین و نظام مسلمین و صلاح دنیا و عزت مؤمنین است. امامت اصل اساس اسلام است و با امام تمامیت نماز و روزه و حج و جهاد و زیاد شدن ایمان و صدقات است. امام به حسب مقام کلی خود، به منزله جان عالم کبیر است و به حسب مقام بشری خود به منزله قلب صنوبری عالم جسمانی است که اگر نباشد در روی زمین، زمین و اهلش فرو روند به عدم (تابنده گنابادی، سلطان محمد، ۱۳۸۴: ۲۰۸) و حجت خدا بر خلق در روی زمین، آن بزرگواران بودند و در زمان رحلت هر یک، امر امامت منتهی می‌شد به دیگری تا برسد به حضرت قائم (عجل الله فرجه) که مصلحت وقت اقتضا نمود در حجاب غیبت مستور باشد.

۱-۲. هم‌شانی مقام امام و قطب در عقیده صوفی گنابادی

در عبارات اقطاب گنابادی به نوعی سعی در جایگزینی و هم‌ردیف تلقی کردن مقام قطب و امام دیده می‌شود که در سه سطح قابل بررسی است؛

* عباراتی که به صراحت به تشابه و تساوی بین مقام امام و قطب اشاره دارند.

* اعتقاد به وجود نص و اشارات غیبی بر تعیین قطب بعدی در توجیه هم‌شانی مقام امام و قطب.

* اعتقاد به اقامه نماز میت بر قطب توسط قطب بعدی در توجیه هم‌شانی مقام امام و قطب.

۲-۲. ادعای تشابه و تساوی بین مقام امام و قطب در عبارات گنابادی

همان‌گونه که بیان نمودیم در عبارات اقطاب گنابادی به نوعی سعی در جایگزینی و هم‌ردیف تلقی کردن مقام قطب و امام دیده می‌شود. فصلنامه‌ی رسمی فرقه صوفیه گنابادی در اشاعه‌ی این تفکر ضد امامت می‌نویسد: «در حقیقت همان‌طور که در تصوف هر مرشدی با قطب عصر و زمان خویش در تماس است، در تشیع نیز تمام مراتب روحانی در هر عصر و زمانی از لحاظ باطنی با امام پیوستگی و ارتباط دارد، اعتقاد به وجود امام به عنوان قطب عالم امکان با مفهوم قطب در تصوف تقریباً یکسان است» (آزمایش، ۱۳۷۹: ش ۷، ۳۳).

جای دیگر کمی روشن‌تر به این پرداخته «از نظر معنوی مقام و مرتبه امام به عنوان یک هادی و مرشد دارای اهمیت خاصی است و این مرتبه و مقام او خیلی با مقام پیر و مرشد طریقت در تصوف شباهت دارد» (همان: ۳۲).

به استناد رأی سید حیدر آملی می‌نویسند که سید حیدر آملی بر این عقیده است «قطب و امام هر دو مظهر یک حقیقت و دارای یک معنا و اشاره به یک شخص است» (همان: ۳۳).

آن‌ها قطبیت را در کنار امامت قرار می‌دهند به طوری که حتی تعیین قطب و مرشد

بعدهی بر اساس مبانی معرفی امام در تشیع می‌باشد. آنجا که نورعلی تابنده (قطب فرقه) می‌نویسد: «در تصوف بر مبنای اصل تشیع، رهبری و ارشاد مردم با کسی است که مرشد و پیر قبلی صریحاً تعیین کند و همه معتقدند که این اجازات تا قیامت خواهد ماند» (همان: ۱۸).

فصلنامه‌ی رسمی فرقه صوفیه گنابادی در تعریف معنای ولایت چنین می‌نویسد: «حضور یک عنصر روحانی و معنوی زنده و پایدار در اسلام که انسان را قادر می‌سازد تا به حیات معنوی نائل آید» (همان: ۲۹) آن‌ها معتقدند این عنصر روحانی در تصوف گنابادی همان قطب وقت است در حالی که در نگاه شیعه امامیه، آن عنصر روحانی امام معصوم می‌باشد چنان که در همین مقاله در شباهت بین امام و قطب می‌خوانیم «مرتبه ولایتی و ارشادی (امام) و اهمیت او به عنوان دلیل و راهنمای معنوی به مرشد صوفیان شباهت دارد» (همان: ۳۳).

۲-۳. اعتقاد به وجود نص بر قطب بعدی (کپی‌برداری از جریان غدیر خم) در تأیید همین بدعت و اعتقاد است که ملاً علی گنابادی می‌نویسد: «پس راهبر لازم و آن راهبر باید من الله باشد» (تابنده گنابادی، ۱۳۴۶: ۲۱۸) و به این موضوع حتی در تلگرافاتی که به نمایندگان خود نوشته اشاره کرده است. به میرزا صدرالدین می‌نویسد: «امر دین را من الله به جناب فرزند مکرم حاج شیخ محمد حسن صالح علیشاه مفوض نمودم» (بیدختی گنابادی، ۱۳۶۷: ۵۱).

به شیخ عباسعلی کیوان قزوینی منصور علی هم می‌نویسد: «زمان من منقضی شد. دعوت به ایشان نمایید امر مفوض است من الله...» (همان: ۵۰) و جای دیگر گوید: «...به فقرا اطلاع دهید تمرد از او (محمد حسن صالح علیشاه) استکبار از حق است» (همان: ۵۱).

شیخ محمد حسن صالح علیشاه هم که قطب را نماینده خدا معرفی می‌کند می‌نویسد: «همیشه باید بین مردم و از جنس مردم یک نفر باشد که از تمام مردم

صالح تر و مؤمن تر بوده و با مقام الوهیت سروکار داشته و بتواند مردم را آگاه نماید و این شخص خلیفه و نماینده خداست. جانشین او را باید خودش تعیین کند نه مردم زیرا او زبان لاهوتی را می‌داند و از پشت پرده خبر دارد نه دیگران» (همان: ۱۶۳).

صوفی گنابادی برای قطب و یژگی و منزلت غیرقابل وصفی هم‌شأن امام معصوم بیان می‌کنند از این رو امر جانشینی او را نیز از طرف خدا و بر اساس نص و یا با عباراتی نظیر اشاره غیبیه، اشاره الهیه و الهام الهی اعلام می‌کنند. قطب گنابادی در پاسخ به سؤال شخصی که از او می‌پرسد: جانشین شما چگونه انتخاب می‌شود؟ پاسخ می‌دهد: «تعیین با خداست و انتخاب محض میل خود نیست، بلکه به الهام خدایی است» (تابنده گنابادی، ۱۳۸۴: ۴۱۳). ملاعلی گنابادی در حکم قطبیت فرزندش با کپی‌برداری از جریان غدیر، می‌گوید: «پوشیده نماند که هر یک از اولیای عظام را در زمان حیات و بعد از ممات، خلصا و نواب لازم که رشته دعوت منقطع نگردد که در بقا ارض و در جمله از زمان حکم یا ایها الرسول بلغ ما انزل جاری باشد... لهذا جناب نور چشم مکرم حاج ملاً علی را بر منصب ارشاد سرفراز نموده و چون اشاره غیبیه شده بود در این باب، لهذا تأخیر را روا نداشت» (تابنده گنابادی، ۱۳۴۶: ۳۴۶). حتی زمانی که سعادت علیشاه تصمیم می‌گیرد که خلافت را به سلطان علیشاه واگذار کند، وقتی با اعتراض عیال خود مواجه می‌شود برافروخته شده و می‌گوید: «من از جانب خدا مأمور بودم که خلافت را به ایشان واگذار نمایم» (تابنده گنابادی، ۱۳۸۴: ۹۱).

از منظر ملاعلی گنابادی: «عمده براهین بر شیخوخیت و اخذ طریقت و پیروی کردن و صحت آن، نص است (اجازه از معصوم و قطب قبلی) و تمام اهتمام مشایخ به اخذ همین اجازه بوده است» (تابنده گنابادی، ۱۳۴۶: ۱۳۷).

این گونه‌گزینش‌ها از منظر گنابادیه باید بدون هیچ‌گونه اظهار نظر و اعتراضی از طرف مریدان پذیرفته شود و این امر یک راز دست‌نیافتنی است.

۲-۴. اقامه نماز میت بر قطب قلبی توسط قطب بعدی

موضوع دیگر که نشانه‌ای برای هم رتبت قرار دادن قطبیت با امامت است مسئله اقامه‌ی نماز میت بر قطب می‌باشد. می‌دانیم که در تشیع اصل است امام بر امام نماز گذارد و او را به خاک سپارد و چنان این امر مهم است که در واقعه‌ی دلخراش کربلا علی بن الحسین (علیه السلام) ایام اقامت در کوفه در دوران اسارت به قدرت امامت به کربلا می‌آیند و پیکر امام (علیه السلام) را به خاک می‌سپارند. یا آمدن حضرت امام جواد (علیه السلام) از مدینه به طوس جهت برگزاری مراسم دفن پدرشان علی بن موسی الرضا (علیه السلام). (ر.ک: مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۵).

اقطاب گنابادی می‌کوشند تا طریقت خویش را عین تشیع معرفی کنند؛ زیرا آنگاه می‌توانند ادعا کنند. «قطب همان امام است» در تأمین این ادعا از امر امامت استفاده کرده گفته‌اند و عمل هم نموده‌اند «قطب زنده باید قطب مرده را غسل داده کفن کند بر او نماز بخواند و قبل از مرگ، وصی خویش را معین کرده، ودایع شفاهی که از اقطاب قلبی بدو رسیده به قطب بعدی تحویل نماید» (تابنده گنابادی، ۱۳۸۳: ۹۶-۹۷).

حاج صدرالمحققین عراقی که این امر را مخصوص امامت می‌دانسته، وقتی می‌شنود صوفیه از آداب مخصوص قطبیت قرار داده‌اند متحیر شده طبق نامه‌ای از شیخ محمد حسن صالح علیشاه می‌پرسد و او در جواب می‌نویسد: «ولی حی بر بدن ولی پس از رحلت ولایت دارد و متکفل غسل و نماز اوست» (ر.ک: بیدختی گنابادی، ۱۳۶۷: ۱۸۹-۱۹۰) که از جمله حرف‌های بی‌پایه و اساس صوفی مآبانه است؛ که در اصل امامت از ارکان امامت بشمار می‌رود.

این چنین صوفیه گنابادی طرح جایگزین کردن یا هم ردیف قرار دادن قطب و امام را دنبال نموده‌اند چنان که دکتر سید حسین نصر در مقاله خود با استنباط و استناد آرای آنان بسیار صریح پرده از روی این حقیقت برمی‌دارد می‌نویسد: «مشایخ تصوف آن را (طرح جایگزینی قطب با امام) را تکمیل کردند» (آزمایش، ۱۳۷۹: ۵۴)

۳- جایگاه امامت خاصه در مبانی کلامی گنابادیه

۳-۱. جایگاه حضرت علی (علیه السلام) در مبانی اعتقادی گنابادی

مسئله امامت و ولایت امیرالمؤمنین (علیه السلام) در نگاه دراویش گنابادی امری قطعی و مسلم می باشد سلطان حسین گنابادی در این باره چنین می نویسد: شب سیزدهم رجب المرجب تولد حضرت مولی الموالی علی عالی (علیه السلام) است. آن حضرت چهارمین فرزند ذکور حضرت ابی طالب (علیه السلام) می باشد که در داخل مسجدالحرام تولد یافت و فاطمه بنت اسد از داخل خانه بیرون آمد و فرزندی به قنذاقه پیچیده در بغل داشت (تابنده گنابادی، ۱۳۸۳: ۷۵۶-۷۵۷). محبوب علیشاه تابنده درباره حضرت چنین می نویسد: «امر رسالت در حضرت ختمی مرتبت ختم شد، امر ولایت هم در وجود حضرت مولی الموحدین (علیه السلام) ظهور کامل کرد. اسدالله در وجود آمد، در پس پرده هرچه بود آمد» (همان: ۱۵).

۳-۲. حدیث غدیر در مبانی اعتقادی گنابادیه

سلطان حسین تابنده عقیده گنابادیه را درباره واقعه غدیر خم چنین توصیف می کند: روز عید غدیر روزی است که پیغمبر اکرم، علی (علیه السلام) پسر عم خود را که پیش قدم تر از همه در اسلام بود، به جانشینی خود تعیین فرمود ... آنگاه علی را احضار فرموده به بالای جهازها خواند سپس با دست مبارک خود زیر بازوی علی را گرفته و بلند کرد، آنگاه دست علی را که در دست داشت فرمود: «من كنت مولاه فهذا علی مولاه: هر کس من مولای او هستم، علی مولای اوست». «اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله» سپس به امر حضرت رسول، چادری برای علی زدند و همه مردها به امر حضرت رسول به علی به نام امارت مؤمنین تهنیت گفتند و بیعت به خلافت پیغمبر نمودند و در این روز آیه «...ألایوم أكملت لكم دینکم و أتممت علیکم نعمتی و رضیت لكم الاسلام دینا» (سوره مائده: ۵، آیه ۳) نازل گشت. ر.ک: (تابنده گنابادی، ۱۳۸۳: ۷۵۵)

قطب گنابادی در نامه‌ای به آیت‌الله شریعتمداری چنین می‌نویسد: «عقیده ما شیعه این است که آیه شریفه اکمال دین در غدیر خم نازل شده و مربوط به خلافت و ولایت عهدی حضرت مولی الموالی امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) است» (همان: ۵۸۰) با توجه به مطالب ارائه شده باید گفت فرقه گنابادی درباره امامت خاصه همسو و هم نظر با دیدگاه متکلمان شیعه امامیه هستند و وجه اختلاف مبنایی خاصی در این مورد وجود ندارد.

۳-۳. جایگاه غلو در مبانی کلامی گنابادی

یکی از مباحثی که از منظر گنابادیه باید مورد بررسی قرار بگیرد مسئله غلو است. باید ببینیم درباره امام علی (علیه السلام) آیا رویکرد غلو آمیزی دارند؟ «غلات، گروهی از مسلمانان هستند که درباره امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) یا سایر ائمه (علیهم السلام) غلو می‌کنند و آن حضرت را خدا می‌شمارند یا صفات مخصوص خداوند برای آن‌ها قائل می‌شوند» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹: ۵۰۵).

سلطان حسین تابنده در کتاب نابغه علم و عرفان نقل می‌کند «روزی یکی از پیروان سلطان علیشاه از ایشان پرسید بود، فرق بین ما و علی الهیان چیست؟ در صورتی که ما نیز مقام علی (علیه السلام) را مافوق بشر می‌دانیم». سعادت علیشاه در جواب پرسش، چنین پاسخ می‌دهد که «ما می‌گوییم علی (علیه السلام) نیست، خداست و آن‌ها می‌گویند خدا نیست، علی (علیه السلام) است؛ یعنی ما علی (علیه السلام) را فانی مطلق در ذات حق دانسته و او را آینه سراپا نمای حق می‌گوییم ولی آن‌ها خودش را قائم بالذات می‌دانند. توجه ما به علی (علیه السلام) بالاصاله نیست بلکه به اعتبار این است که مظهر حق است او را واسطه قرار می‌دهیم چنانکه توجه به اسماء حق باید به همین نحوه باشد» (تابنده گنابادی، ۱۳۸۴: ۴۷).

۴- تحلیل انتقادی جایگاه امامت

به اعتقاد صوفی گنابادی، به دلیل نص صریح در هر زمانی باید امام و حجت خدا در زمین میان مردم حاضر باشد و آن‌ها را به راه راست هدایت کند (تابنده گنابادی، ۱۳۸۷: ۲۰۲-۲۰۳؛ تابنده گنابادی، ۱۳۸۳: ۵۹۱؛ تابنده گنابادی، ۱۳۸۴: ۲۰۸).

اما این تمام باور گنابادی نیست. اقطاب گنابادی چگونه ادعای شیعه بودن را دارند، درحالی که اعتقاد به قطبیت فردی غیر معصوم همچون جنید بغدادی در زمان حضور سه امام معصوم (علیهم‌السلام)، هرگز توجیه‌پذیر نبوده و گزاره انکار امامت یا تساوی جایگاه قطب با امام معصوم را درباره گنابادیه تقویت می‌کند. این عقیده با آن ادعای اثنی عشری اقطاب فرقه چگونه سازگار است؟

بالاتفاق تمام علمای امامیه، از سده اول نسبت به دوازده امام معصوم نص جلی یا خفی وجود دارد. چگونه می‌شود درباره اقطاب نصی نیامده باشد و هیچ‌یک از فقها و متکلمان شیعه چنین نصوص ادعاشده درباره اقطاب گنابادی را نپذیرفته و تأیید نکرده باشند ولی ملزم به پیروی از اقطابی که به هیچ‌عنوان از حجت‌های الهی به شمار نمی‌آیند شویم؟ متکلمان امامیه معتقد به انحصار تشخیص امام از طریق نص هستند. از جمله دلایلی که آن‌ها در این رابطه مطرح می‌کنند ویژگی‌های امام است. آن‌ها امامت را دنباله نبوت می‌دانند و از این جهت که نبوت بدون نصب الهی محقق نمی‌گردد در امامت نیز جز این راهی نیست. در ادامه قطب گنابادی با ادعایی بدون سند و مدرک معتقد می‌شود که باوجود امام، حجت بر خلق بدون حضور شیخ طریقت (قطب) تمام نیست و می‌نویسد: اگرچه وجود آن بزرگوار در روی زمین خاصیت بقای ارض را می‌بخشد، لکن باوجود امام، حجت بر خلق تمام نمی‌شود و به جهت اتمام حجت؛ آن بزرگواران (امامان معصوم) مشایخ طریقت می‌گماشتند. (تابنده گنابادی، ۱۳۸۴: ۲۰۹) درواقع گنابادیه آن امامتی را که به قلم و زبان توصیف می‌کنند، بدون ولایت قطب و شیخ طریقت کافی نمی‌دانند. لذا انتقاد شیعه به این تفکر انحرافی در اتمام حجت، وجود روایات فراوانی است که باوجود امام حجت بر خلق را تمام

می‌دانند و او را در زمان غیبت به خورشید پشت ابر تشبیه کرده‌اند. لذا اقطاب گنابادی برای توجیه جایگاه خویش که تمام‌کننده حجیت امامت هستند، به نوعی سعی در هم‌شان و هم‌ردیف تلقی کردن مقام قطب و مقام امام کرده‌اند که این نیز انحرافی دیگر در مسئله امامت می‌باشد. این دیدگاه هم‌شان قرار دادن قطب و امام معصوم در سه صورت قابل بررسی است.

* عباراتی که به صراحت به تشابه و تساوی بین مقام امام و قطب اشاره دارند (آزمایش، ۱۳۷۹: ش ۷، ۳۲-۳۳، ۱۸).

* عباراتی که اعتقاد به وجود نص و اشارات غیبی بر تعیین قطب بعدی در توجیه هم‌شانی مقام امام و قطب دارند (تابنده گنابادی، ۱۳۴۶: ۱۳۷، ۲۱۸، ۳۴۶؛ بیدختی گنابادی، ۱۳۶۷: ۵۰-۵۱، ۱۶۳؛ تابنده گنابادی، ۱۳۸۴: ۴۱۳).

* عباراتی که اعتقاد به اقامه نماز میت بر قطب، توسط قطب بعدی در توجیه هم‌شانی مقام امام و قطب دارند (تابنده گنابادی، ۱۳۸۳: ۹۶-۹۷؛ بیدختی گنابادی، ۱۳۶۷: ۱۸۹-۱۹۰).

آن‌ها قطبیت را در کنار امامت قرار می‌دهند به طوری که حتی تعیین قطب و مرشد بعدی بر اساس مبانی معرفی امام در تشیع می‌باشد. آنجا که نورعلی تابنده (قطب فرقه) می‌نویسد: «در تصوف بر مبنای اصل تشیع، رهبری و ارشاد مردم با کسی است که مرشد و پیر قبلی صریحاً تعیین کند و همه معتقدند که این اجازات تا قیامت خواهد ماند» (آزمایش، ۱۳۷۹: ش ۷، ص ۱۸).

در نوشته‌ی فوق به سه موضوع پرداخته شده که قطبیت را هم‌شان امامت قلمداد می‌کند.

۱- «در تصوف بر مبنای اصل تشیع به تعیین رهبری در تصوف اشاره می‌کند» یعنی این اصل در تصوف مانند اصل امامت در تشیع است.

۲- «مرشد و پیر قبلی صریحاً [بعدی را] تعیین کند» که این همان نص مخصوص امامت است که خدای تعالی در اصل تعیین کرده به وسیله پیامبر دفعتاً در غدیر اعلام و

توسط هر یک از ائمه معصومین (علیهم‌السلام) به هنگام آغاز امامت هر امام اعلام می‌گردد و خود نصی محسوب می‌شود.

در مقام تحلیل انتقادی باور گنابادی در ضرورت وجود نص و اجازه از شیخ سابق به لاحق باید گفت:

اول: در مورد این ادعا که مشایخ، اجازات خود را به معصومین (علیهم‌السلام) می‌رسانند، باید گفت: این گونه نیست که تنها مستند و دلیل نبوت انبیاء و حجت‌های الهی مانند امامان، خیر و تصدیق انبیاء و حجج قبلی آن‌ها باشد، بلکه در کنار آن مستند، انبیاء و ائمه دارای ادله و اعجاز مستقل هم در تأیید خویش بوده‌اند. مؤیداتی همچون علم لدنی، اخبار غیبی، فضایل اخلاقی منحصر به فرد و معجزات و کرامات بی‌شمار. گرچه اثبات امامت با نص ثابت شده و وابسته به معجزه نیست ولی معجزه می‌تواند جایگزین نص شود (سید مرتضی، ۱۴۲۶ ق: ج ۲، ۵) اصل در تعیین امامت نص است اما اگر ادعای امامت کرده و نص بر امامت هم دارد امکان ظهور معجزه از امام وجود دارد.

دوم: چنین دلیلی (تصدیق حجت قبلی) تنها در مورد انبیاء و ائمه (علیهم‌السلام) که حجج الهی و افرادی معصوم بوده‌اند، قابل پذیرش است و دلیلی وجود ندارد که چنین تصدیقی در مورد مریبان معنوی و اقطاب غیر معصوم نیز جاری گردد.

سوم: اگر سرسلسله قطب گنابادیه، شاه نعمت‌الله ولی است. او صریحاً اقطاب و مشایخ سلسله خود را از طریق حسن بصری به امام علی (علیه‌السلام) می‌رساند؛ در حالی که فرقه گنابادیه در یکجا سلسله را از طریق معروف کرخی به امام رضا (علیه‌السلام) و در جای دیگر، از طریق جنید بغدادی به امام زمان نسبت می‌دهند. این تهافت‌ها چگونه توجیه می‌شود؟

نکته دیگر در نقد گنابادیه آنکه: وقتی اجازات برخی مشایخ گنابادیه مانند اجازات محمد کاظم اصفهانی تنباکوفروش معروف به سعادت علی‌شاه و اجازه ملا سلطان محمد گنابادی بررسی می‌شود قرائن فراوانی (قرائن لفظی، متنی، محتوایی و

تاریخی و... بر جعلی و ساختگی بودن این اجازات دلالت دارد که در کتاب کوی صوفیان به تفصیل، این اجازات بررسی شده و ساختگی بودن آنها کشف می‌گردد (ر.ک: واحدی، ۱۳۸۷: صص ۴۷۱-۴۹۰).

۳- «این اجازات تا قیامت خواهد ماند» چون در تشیع امامت اصلی است که تا قیامت ادامه خواهد داشت، گنابادی با طرح جایگزینی قطبیت، ختم دوران امامت را تصور می‌نمایند و می‌گویند: قطبیت تا قیامت به جای امامت خواهد ماند.

آنچه باید مورد توجه قرار گیرد این است که مرشد صوفی دارای مرتبه‌ای از مراتب ارشاد و هدایت انسانی که به کمال رسیده باشد نیست بلکه در تصوف کوشیده شده برای او منزلت و مقامی مانند امام معصوم فراهم آورند تا بتوانند قطبیت را در کنار امامت قرار دهند. چنان که جنید بغدادی را اول الاقطاب می‌دانند یعنی آغازکننده دور قطبیت در غیبت که به خیال صوفیه تأمین‌کننده امامت در ایام غیبت امامت است.

دقت در متن عبارات، موضوعاتی را به نمایش می‌گذارد که گویای ادعای تساوی قطبیت با امامت است:

۱- آن‌ها ریاست فرقه‌ای کوچک را خلافت الهی می‌دانند.

۲- ملاعلی گنابادی تعیین کردن فرزندش محمدحسن را به ریاست فرقه‌ی گنابادی از جانب خدا می‌داند. تمرد از فرزند غیر معصوم را استکبار از حق دانستن، زبان لاهوتی فهم کردن و با مقام الوهیت سروکار داشتن، اشاره غیبی شدن، مأموریت الهی در تعیین جانشین داشتن و مواردی از این قبیل؛ درحالی که این گونه گفتن و نوشتن از شئون و وابسته به امام و امامت است و لا غیر و اگر کسی این تعبیرات را که مخصوص معصوم می‌باشد درباره‌ی غیر معصوم به کار گیرد نشان‌دهنده این است که تابع مبانی اعتقادی شیعی نیست بل می‌توان گفت: مقابله‌کننده با اصل اساسی امامت می‌باشد که بدعتی بزرگ و جرمی نابخشودنی در دادگاه الهی است.

نکته دیگری که اینجا باید مورد توجه قرار بگیرد این است که طبق مبانی اعتقادی شیعه، ارتباط با عالم غیب پدیده‌ای است که پذیرش آن جز با دلیل قطعی و یقینی

پسندیده نمی‌باشد. درحالی که اقطاب گنابادی که مدعی چنین مطلبی هستند هیچ‌گونه دلیل قانع‌کننده‌ای بر این مطلب ارائه نمی‌کنند و فقط اجازه و حکمی که از قطب سابق دریافت کرده‌اند را دلیل بر ارتباط صاحب اجازه با عالم غیب می‌دانند و این در حالی است که منشأ مشروعیت این سلسله اجازات، فقط و فقط ادعای محض است و هیچ‌گونه دلیل قرآنی یا روایی برای مشروعیت این اجازات ارائه نمی‌دهند حتی دریغ از ارائه یک سند روایی که دلالت بر قطبیت کند وجود ندارد؛ و این نشان‌دهنده ساختگی و خیالی بودن چنین منصبی است.

سلطان حسین تابنده در کتاب نابغه علم و عرفان نقل می‌کند «روزی یکی از پیروان سلطان علیشاه از ایشان پرسید بود، فرق بین ما و علی الهیّان چیست؟ در صورتی که ما نیز مقام علی (علیه السلام) را مافوق بشر می‌دانیم». سعادت علیشاه در جواب پرسش، چنین پاسخ می‌دهد که «ما می‌گوییم علی (علیه السلام) نیست، خداست و آن‌ها می‌گویند خدا نیست، علی (علیه السلام) است؛ یعنی ما علی (علیه السلام) را فانی مطلق در ذات حق دانسته و او را آینه سراپانمای حق می‌گوییم ولی آن‌ها خودش را قائم بالذات می‌دانند. توجه ما به علی (علیه السلام) بالاصاله نیست بلکه به اعتبار این است که مظهر حق است او را واسطه قرار می‌دهیم چنانکه توجه به اسماء حق باید به همین نحوه باشد» (تابنده گنابادی، ۱۳۸۴: ۴۷).

بر اساس این بیان سعادت علیشاه و مجموع پژوهش‌های بین آثار گنابادی، مطلب و عبارتی که بشود صوفی گنابادیه را جزء غلات دانست به دست نیامد. آن‌ها برای امام علی (علیه السلام) مقام الوهیت قائل نیستند. با توجه به مطالب ارائه شده باید گفت فرقه گنابادی درباره امامت خاصه همسو و هم‌نظر با دیدگاه متکلمان شیعه امامیه هستند و وجه اختلاف مبنایی خاصی در این مورد وجود ندارد؛ اما درباره مقام شیوخ و اقطاب گنابادی که انسان‌هایی عادی و غیر معصوم هستند به شدت دچار غلو و اغراق شده‌اند و به نقل کراماتی حتی قبل از تولد شخص قطب پرداخته‌اند.

جمع بندی

مطابق با آنچه در مقاله مورد نظر بیان نمودیم مسئله‌ی امامت به عنوان یک مقام و منصب الهی یکی از اصول اعتقادی مورد قبول هر مسلمانی است، مقامی که متصدی و مسئول آن را خدا مشخص می‌سازد. مسئله امامت از جمله مسائلی است که در اعتقادات در اویش گنابادی به حکم شیعه بودن ایشان نیز اصلی مسلم و پذیرفته شده است در این میان فرقه گنابادی اگرچه شریعت اسلام را به عنوان برترین شریعت قبول دارند و نسبت به اصول مورد پذیرش اسلام و پذیرش آن اهتمام قابل توجهی را به کار می‌برند و در تلاش اند تا خود را همراه و همفکر متکلمان شیعه قرار دهند اما در مسئله امامت ضمن پذیرش این اصل و همسو بودن دیدگاه‌هایشان با دیدگاه امامیه، مرکزیت توجهشان بیشتر به سمت اقطاب فرقه بوده و در خصوص مسئله‌ی امامت، مقام قطب را هم‌شان با مقام امام دانسته‌اند. به گونه‌ای که بدون وجود قطب، حجت الهی بر بندگان ناتمام و هدایت امت، ابتر خواهد بود و این یک نگاه انحرافی و معارض با مبانی شیعه اثنی عشری است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Hesam al-Din Khalatbari
Limaki

<https://orcid.org/0000-0002-7723-4775>

Jafar Maghsoudi

<https://orcid.org/0009-0008-1322-8668>

Ali Rajabzadeh Almalo

<https://orcid.org/0000-0002-1675-3096>

Abdulmutalib Abdullah

<https://orcid.org/0000-0002-6824-017X>

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

آزمایش، مصطفی (۱۳۷۹)، *عرفان ایران (مجموعه مقالات ۷)*، تهران: انتشارات حقیقت.
ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد (بی تا)، *مقدمه ابن خلدون*، مصر: طبع المكتبة التجارية.
احسائی، ابن ابی جمهور (۱۴۰۳)، *عوالی اللئالی العزیزیه فی الاحادیث الدینیہ*، تهران: سید الشهداء.
ایچی، میر سید شریف (۱۳۲۵)، *شرح المواقف، تصحیح: بدرالدین نعلانی*، قم: الشریف الرضی.
بیدختی گنابادی، محمد حسن بیچاره (۱۳۶۷)، *یادنامه صالح*، تهران: هیأت تحریریه کتابخانه خانقاه امیر سلیمانی، انتشارات حسینیہ خانقاه امیر سلیمانی.

۶.. بیستونی، محمد، (۱۳۸۵) *صوفی گری از دیدگاه قرآن و حدیث*، قم: بیان جوان،
تابنده گنابادی، ملأ علی (۱۳۴۶)، *صالحیه*، تهران: چاپخانه دانشگاه تهران، چاپ دوم.
تابنده گنابادی، علی (۱۳۸۳)، *خورشید تابنده*، تهران: انتشارات حقیقت، چاپ سوم.
تابنده گنابادی، سلطان محمد (۱۳۸۴)، *مجمع السعادات*، تهران: انتشارات حقیقت، چاپ دوم.
تابنده گنابادی، سلطان محمد (۱۳۸۷)، *بشاره المؤمنین*، تهران: انتشارات حقیقت.
تابنده گنابادی، سلطان محمد (۱۳۸۴)، *ولایت نامه*، تهران: انتشارات حقیقت، چاپ دوم.
تابنده گنابادی، سلطان حسین (۱۳۸۴)، *نابغه علم و عرفان در قرن چهاردهم*، تهران: انتشارات حقیقت، چاپ سوم.

سبحانی تبریزی، جعفر (بی تا)، *منشور جاوید*، قم: مؤسسه امام صادق (علیه السلام).
سیوری حلی، مقداد بن عبدالله (۱۴۰۵)، *ارشاد الطالبین الی نهج المسترشدین*، قم: انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی ره.

فتازانی، سعد الدین (۱۴۰۹)، *شرح المقاصد، تحقیق و تعلیق از دکتر عبد الرحمن عمیره*، قم: شریف الرضی.

جمعی از محققین، (بی تا)، *دانشنامه کلام اسلامی*، بی جا: بی نا.
دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، (بی تا)، *نشریه نقد و نظر*، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی (پژوهشکده فلسفه و کلام اسلامی)، جلد ۲۷.

شریف مرتضی، أبی القاسم علی بن الحسین الموسوی (۱۴۲۶)، *الشفافی فی الإمامه*، حقه و علق

علیه السید عبد الزهراء الحسینی الخطیب، چاپ دوم، تهران: مؤسسه الصادق للطباعه و النشر.

طباطبایی، محمد حسین (۱۳۸۸)، شیعه در اسلام، قم: مؤسسه بوستان کتاب مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، چاپ پنجم.

طبرسی، احمد بن علی (بی تا)، الاحتجاج، ترجمه نظام الدین احمد غفاری مازندرانی، تهران: انتشارات مرتضوی.

طوسی، خواجه نصیر الدین محمد بن محمد (۱۴۰۵)، تلخیص المحصل، چاپ دوم، بیروت: دار الاضواء.

طوسی، خواجه نصیر الدین محمد بن محمد (۱۴۰۷)، کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، تهران: مکتب الاعلام الاسلامی.

۲۳.. فصل نامه تخصصی ادیان و مذاهب، سال سوم، شماره ۱۱.

کلینی، محمد بن اسحاق رازی (۱۴۰۷)، الاصول من الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم.

مجلسی، محمد باقر بن محمد علی (۱۴۰۳)، بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام، تحقیق: سید ابراهیم میانجی، محمد باقر بهبودی، چاپ دوم.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۹)، احکام خانواده، قم: امام علی بن ابی طالب علیه السلام.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۶)، اعتقاد ما، چاپ دوم، قم: نسل جوان.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۵)، اخلاق اسلامی در نهج البلاغه (خطبه متقین)، قم: نسل جوان.

واحدی، سید تقی (صالح علیشاه) (۱۳۸۷)، در کوی صوفیان، بی جا: انتشارات نخل دانش، چاپ پنجم.

References

- Azmaish, Mostafa (2000), *Iranian Mysticism (Collection of Articles No. 7)*, Tehran: Haghigat Publications. [In Persian]
- Bidokhti Gonabadi, Mohammad Hassan Bichareh (1988), *Yadnameh Saleh*, Tehran: Editorial Board of the Khanqah Amir Soleimani Library, Hoseiniyeh Khanqah Amir Soleimani Publications. [In Persian]
- Bistuni, Mohammad (2006), *Sufism from the Perspective of the Quran and Hadith*, Qom: Bayan-e Javan. [In Persian]
- Compiled by Researchers (n.d.), *Encyclopedia of Islamic Theology*, N.P.: Publisher Unknown. [In Persian]

- Ibn Khaldun, Abdulrahman ibn Muhammad (n.d.), *Muqaddimah Ibn Khaldun*, Egypt: Al-Maktabah Al-Tijariyyah. [In Arabic]
- Ihsai, Ibn Abi Jumhur (1982), *Awali al-Li'ali al-Aziziyah Fi al-Ahadith al-Diniyyah*", Tehran: Sayyid al-Shuhada. [In Persian]
- Ijji, Mir Sayyed Sharif (1946), *Sharh al-Mawaqif*, edited by Badr al-Din Na'ssani, Qom: Sharif al-Razi. [In Persian]
- Islamic Propagation Office of the Seminary (n.d.), *Critique and Opinion Journal*, Qom: Institute for Science and Cultural Research (Institute for Philosophy and Islamic Theology), Volume 27. [In Persian]
- Kulayni, Muhammad ibn Ishaq al-Razi (2007), *Al-Usul Min al-Kafi*, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya, 4th Edition. [In Persian]
- Majlesi, Muhammad Baqir ibn Muhammad Ali (2024), *Bihar al-Anwar al-Jami'a Li Durar Akhbar al-A'imma al-Athar (a.s.)*, edited by Sayyid Ibrahim Mianji, Muhammad Baqir Behboudi, 2nd Edition. [In Persian]
- Makarem Shirazi, Nasser (2010), *Family Laws*, Qom: Imam Ali ibn Abi Talib (a.s.). [In Persian]
- Makarem Shirazi, Nasser (1997), *Our Belief*, 2nd Edition, Qom: Nasl-e Javan. [In Persian]
- Makarem Shirazi, Nasser (2006), *Islamic Ethics in Nahj al-Balagha (Sermon of the Pious)*, Qom: Nasl-e Javan. [In Persian]
- Subhani Tabrizi, Ja'far (n.d.), *Manashoor-e Jaweed*, Qom: Institute of Imam Sadiq (a.s.). [In Persian]
- Siyuri Heli, Muqdad ibn Abdullah (1987), *Irshad al-Talibin ila Nahj al-Mustarshidin*, Qom: Ayatollah Marashi Library Publications. [In Persian]
- Sharif Mortaza, Abu al-Qasim Ali ibn al-Husayn al-Mousavi (2007), *Al-Shafi Fi al-Imamate*, edited and commented by Sayyid Abd al-Zahra al-Hosseini Khateeb, 2nd Edition, Tehran: Al-Sadiq Printing and Publishing Institute. [In Persian]
- Special Journal of Religions and Sects, Volume 3, Issue 11. [In Persian]
- Tabandeh Gonabadi, Molla Ali (1967), *Salehiyah*, Tehran: University Press, 2nd Edition. [In Persian]
- Tabandeh Gonabadi, Ali (2004), *Khorshid Tabandeh*, Tehran: Haghigat Publications, 3rd Edition. [In Persian]
- Tabandeh Gonabadi, Sultan Mohammad (2005), *Majma al-Sa'adat*, Tehran: Haghigat Publications, 2nd Edition. [In Persian]
- Tabandeh Gonabadi, Sultan Mohammad (2008), *Besharat al-Mu'minin*, Tehran: Haghigat Publications. [In Persian]
- Tabandeh Gonabadi, Sultan Mohammad (2005), *Wilayat Nameh*, Tehran: Haghigat Publications, 2nd Edition. [In Persian]
- Tabandeh Gonabadi, Sultan Hussein (2005), *The Genius of Science and*

- Mysticism in the 14th Century*, Tehran: Haghigat Publications, 3rd Edition. [In Persian]
- Tabatabai, Mohammad Hussein (2009), *Shi'a in Islam*, Qom: Bustan-e Ketab Institute, Center for Printing and Publishing of the Islamic Seminary Office, 5th Edition. [In Persian]
- Tabarsi, Ahmad ibn Ali (n.d.), *Al-Ihtijaj*, translated by Nizam al-Din Ahmad Ghafari Mazandarani, Tehran: Mortazavi Publications. [In Persian]
- Tusi, Khawaja Nasir al-Din Muhammad ibn Muhammad (2005), *Takhlees al-Muhassal*, 2nd Edition, Beirut: Dar al-Adwaa. [In Arabic]
- Tusi, Khawaja Nasir al-Din Muhammad ibn Muhammad (2007), *Kashf al-Murad Fi Sharh Tajrid al-Itiqad*, Tehran: Maktab al-Ilam al-Islami. [In Persian]
- Taftazani, Sa'd al-Din (1988), *Sharh al-Maqasid*, edited by Dr. Abdul Rahman Amerah, Qom: Sharif al-Radi. [In Persian]
- Vahedi, Seyyed Taqi (Saleh Ali Shah) (2008), *In the Neighborhood of Sufis*, N.P.: Nakhle Danesh Publications, 5th Edition. [In Persian]

استناد به این مقاله: خلعتبری لیماکی، حسام الدین، مقصودی، جعفر، رجب زاده آلمالو، علی، عبدالله، عبدالمطلب. (۱۴۰۲). تحلیل انتقادی امامت در فرقه گنابادی با محوریت نقش قطب. پژوهشنامه کلام تطبیقی شیعه، ۵

(۱)، ۲۰۱-۲۳۲. DOI: 10.22054/jcst.2024.79551.1168

Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.